

GEOGRAFIYALÍQ TÁLIMDE EKOLOGIYALÍQ BILIM HÁM MÁDENIYATTÍ QÁLIPLESTIRIWDIŃ ÓZGESHELİKLERI

Abdiramanov Jangabay Bektursınovish
Ájiniyaz atındaǵı NMPI. Geografiya oqıtıw metodikası kafedrası. Úlken oqıtıwshı

Hár bir xalıqtıń tábiyattı paydalanıwda, onı qorǵawda ásirler boyı qalıplesken ózinshelik dástúrleri, isenimleri, úrp-ádetleri bolatuǵınlıǵı belgili. Bul ákeniń qanı menen, ananıń súti menen áwladtan-áwladqa úzliksiz ótip otıratuǵın bahalı qásiyet.

«Adam –tábiyattıń ajıralmas bólegi» demekshi, musulman xalıqlarınıń dástúrinde «Jer-Ana» degen egiz túsinik qalıplesken. Jerdi óz anasıday kóriw, al anasını kúndey qasterlew – milliyligimizdiń isenimine áyyemnen kirgen dástúr. Sebebi, xalqımızda «Ana Watan» degen bir awız sóz arqalı babalarımız tuwǵan jerge, tábiyatqa degen jıllı muxabbatın, húrmetin bildirgen.

«Adam –tábiyattıń ajıralmas bólegi» demekshi, musulman xalıqlarınıń dástúrinde «Jer-Ana» degen egiz túsinik qalıplesken. Jerdi óz anasıday kóriw, al anasını kúndey qasterlew – milliyligimizdiń isenimine áyyemnen kirgen dástúr. Sebebi, xalqımızda «Ana Watan» degen bir awız sóz arqalı babalarımız tuwǵan jerge, tábiyatqa degen jıllı muxabbatın, húrmetin bildirgen.

Biraqta dúnyadaǵı shiyinlenisken ekologiyalıq máseleler adamdardıń tirishilik ortalıǵına degen kózqarasın bir qansha ózgartip jiberdi. Tezlik penen rawajlanıp atırǵan zamanda jańa innovaciyalıq texnologiyalar, jańa jámiyetlik institutlar, óndiris orınları payda boldı. Bul faktordı adamlardıń turmıs keshiriw jaǵdayınıń transformaciyaǵa ushırawı menen, sáykes talap dárejesiniń artıwı menen baylanıstırıwǵa boladı. Keleshekte adamlar ekologiyalıq apatshılıqtan qalay qutılıwdı emes, kerisinshe onıń ekologiyalıq-mádeniy áqıbetlerin qalayınsha jeńilletiwge boladı degen sorawlardıń jawabın izley basladı.

Jergilikli ekologiyalıq máseleler – jasawshılardıń tirishilik etiw dástúriiniń ózgesheliklerine baylanıslı payda boladı. Demek jergilikli qorshaǵan ortanıń jaǵdayı, ózgesheligi, tábiyat nızamlıqları menen qubılısları ásirler boyı sol aymaqta jasaytuǵın adamlarǵa ǵana anıq túsinikli. Olardıń tirishilik etiw nızamı, dástúri, isenimleri sol aymaqtıń tábiyiy, geografiyalıq ózgesheligi tiykarında qalıpleseı. Sonlıqtan ekologiyalıq bilim menen mádeniyattı qalıplestiriwde hár millettıń etnoekologiyalıq ózgeshelikleri esapqa alınıwı kerek.

Ekologiyalıq bilim shaxs penen, onıń hár qıylı minez qulqı hám qásiyetleri menen organikalaq baylanısta boladı. İlimiy ádebiyatlarda «ekologiyalıq mádeniyat» túsinigine kóplegen túsinik, anıqlamalar berilgen.

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

E.V.Girusovtıń pikirinshe, ekologiyalıq mádeniyat-jámıyettiń materiallıq hám ruwxıy bahalıqlardıń birligi, sonday-aq, tábiyiy ortanı saqlawǵa baǵdarlangan háreketlerdiń birligi.[1]

Solay etip, mádeniyattıń mánisin insannıń ózinshelik materiallıq hám ruwxıy talapqa jeteleytuǵın iskerlikke baylanıslı payda bolatuǵın ónim dewge de boladı. Ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriw mashqalası boyınsha alıs hám jaqın shet ellik alımlardıń qırıqtan aslam miynetlerinde qarastırılǵanda onıń quramalı hám hár qıylı ekenligine isenimimiz arttı.

Alımlardıń pedagogikalıq oy-pikirleri boyınsha, «ekologiyalıq mádeniyat» - ulıwma dúnya júzlik mádeniy rawajlanıwınıń quramlıq bólimi hám reti kelgende keleshekte insaniyattıń rawajlanıwına tásir etetuǵın ómirdegi barlıq ulıwma áhmiyetli ekologiyalıq mashqalalar menen sıpatlanadı. Bul anıqlamada ózgeshe názer awdaratuǵın jaǵday–«ekologiyalıq mádeniyattıń» jeke milliy yamasa milletler aralıq dárejede emes, pútkil dúnya júzlik sheńberdegi insaniyatqa tásir qılatuǵın mashqalalar qatarında sıpatlanıwında bolıp tabıladı.[3]

Solay etip, jeke shaxstıń ekologiyalıq mádeniyatın qalıplestiriwde insan menen tábiyattıń ekologiyalıq baylanısın eki jolı kórinedi, olardıń fiziologiyalıq hám psixologiyalıq baylanısı insan densawlıǵına tásir etedi. Bul baylanıstıń buzılıwı sońınan fiziologiyalıq hám psixologiyalıq ádetleriniń teń salmaqlılıq bioritmlik óz ara qatnaslardıń buzılıwına ákelip soǵadı da, usınnan insan menen tábiyattıń óz ara baylanısı buzıladı. Olardıń qaytadan dúziliwi tábiyattıń bir tegis kórinisin qálpına keltiredi, psixikalıq hám fiziologiyalıq sistemaǵa ákeledi. Ruwxıy adamgershilik–estetikalıq baylanıslar insannıń ruwxıy dúnyasına tásir etedi.

Ekologiyalıq bilim beriw Ózbekstan Respublikasınıń ǵárezsizliginiń dáslepki jıllarında ulıwma bilim beretuǵın mekteptiń ekologiyalıq bilim beriwge baylanıslı is-háreket baǵdarlaması menen kontsepsiyasında anıqlanǵan.[2] Ekologiyalıq bilim beriw dep jeke insannıń ilimiy bilimler dizimi menen ámeliy iskerligin, ózin-ózi uslaw, xızmet etiwge baylanıslı baǵdar alatuǵın iserliklerin, qorshaǵan sotsiallıq-tábiyiy ortalıqqa juwapkershilikti qalıplestiretuǵın bilim menen tárbiya beriw, rawajlanıwdıń úzliksiz processı dep kórsetilgen.

Dúnyalıq ekologiyalıq jaǵdaylardıń máselelerine arnalǵan izertlewlerde házirgi zamanǵı jámıyet penen tábiyattıń óz ara qatnasıǵınıń ózgesheligine tómendegiler kiredi:

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındaǵı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

- antropogenli tásir etiw ornı bolıp jer sharınıń barlıq salası-qattı, gazlı, suw, biotoplıq, kosmoslıq salaları esaplanadı;
- ekologiyalıq qarama-qarama qarsılıqlar barlıq jer sharın qamtıydı;
- insaniyattıń háreketi dúnyalıq kólemdegi kóplegen tábiyattıń teń salmaqlıǵına tásir etedi.

Usınnan kelip shıǵıp Watan, tuwǵan jer tábiyatın qorǵaytın tárbiyalı, tártipli, mádeniyatlı shaxstı rawajlandırıp, qalıplestiriw wazıypası alǵa qoyıldı.

Ekologiyalıq máselelerdi sheshiwde bilim jetkiliksiz, sonlıqtan da jeke shaxsta insan menen tábiyattıń sáykesli qarım-qatınasın támiyinleytuǵın ekologiyalıq mádeniyat bilimdi belsendilikke, anıq iskerlikke baǵdarlaytuǵın qural xızmetin atqaradı.

Usıǵan baylanıslı XX-ásirdiń ekinshi yarımında ekologiyalıq mádeniyatqa tárbiyalawdıń oǵada zárúr ekenligi belgili boldı. Ol bir jaǵınan orta mekteplerde ekologiyalıq bilimniń engiziliwine, al, ekinshi jaǵınan ekologiyalıq keskinlesiwdiń tereńlesip qorshaǵan ortalıqtaǵı teń salmaqlıqtıń buzılıwına baylanıslı boladı.

Ekologiyalıq bilim- tábiyiy qorshaǵan ortalıq penen qarım-qatnastaǵı insan tirshiliginiń miyrası bolıp qalatuǵın taza turmıs qálpine, turaqlı sotsiallıq, ekonomikalıq rawajlanıwına, eldiń hám hár bir insanniń ekologiyalıq bilimi menen tárbiyası dárejesine baylanıslı qalıpleseıdi.

Ekologiyalıq bilim - hárbir jámiyetdeǵı ulıwma mádeniyattıń eń áhmiyetli elementteriniń biri bolıp tabıladı, sebebi sociallıq is-háreket turaqlı qorshaǵan ortanıń turmıs keshiriw talapları menen baylanıstı boladı. Yaǵnıy ekologiyalıq mádeniyat sociallıq fenomen retinde jámiyet hám tábiyattıń óz ara qarım – qatınasın retlew zárúrligin keltirip shıǵaradı.

Ekologiyalıq bilim túsiniǵine berilgen anıqlamalardı túsiniwde olardıń mazmunı menen baslı ideyalarına qaray birneshe baǵıtta qarastırılǵanlıǵın kórsetedi: ekologiyalıq mádeniyat– ulıwma mádeniyatlıqtıń bir bólimi; ekologiyalıq mádeniyat insanlardıń tábiyat penen qarım–qatnasları haqqındaǵı qalıplesken dúnyatanıwı, isenimi, túsiniikleri, bilimi, iskerligi, bahalıq baǵdar dizimi; ekologiyalıq mádeniyatqa–insanniń ómirlik belsendiligi; ekologiyalıq mádeniyat insanniń tábiyattı teoriyalıq, materiallıq-praktikalıq, ruwxıy baylıqtı iyelewi hám jańartıwdaǵı mazmunlı kúsh-quwatınıń ólshemi, iskerligiiniń jıyındısı; ekologiyalıq bilim –insanniń tábiyat penen ǵana emes, sotsiallıq–tariyxıy ortalıq penen, biosfera menen óz ara háreketlesiwı bolıp tabıladı.

Demek, ekologiyalıq bilim ekologiyanı tanıp-biliwi, minez-qulıq, júristurıs sıpatı negizinde tábiyatqa súyispenshilik penen qarap, saqlay biliw degendi túsindiredi dewge de boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Беркунова Л.А. Экологическая культура в аспекте становления ценностей современного общества. Дис. М. 2004 – с. 4.
2. Gayrova R.T. J.Abdiramanov.Innovatsion texnologiya: Zamonaviy geografiya O'zbekiston geografiya jamiyati Axboroti 32 – jild 144-146 b.
3. Жақсыбеков Ә.С. Экологиялық мәдениет. Алматы, 2009. 33 б
4. Рафиков А.А. Геоэкологик муаммолар.Т.:Ўқитувчи. 1997.
5. Ходжаева Г.А., Жиёмуратова Г.Ө. География сабақларын оқытыўда өзбетинше тапсырмаларды пайдаланыўдың әхмийети.// Илим хәм жәмийет, №2,2020. 66-68 б.
6. Ходжаева Г.А., Жиёмуратова Г.О. География пәни сабақларында аўызеки методтан пайдаланыўдың әхмийети // Вестник Каракалпакского государственного университета, №3, 2021. 85-88 стр.

Ајинияз атиндаǵи
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934